

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI İNANÇ
MERKEZLERİ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ**

**23-27 EYLÜL 2002
MERSİN**

ANKARA - 2004

ANTİK TARSOS NUMİSMATIĞİNDE APOLLO, LYKEIOS MU, YOKSA PATROOS MU?

Bekircan TAHERER*

Kilikia bölgesindeki bir çok antik yerleşme gibi Tarsus da arkeoloji açısından şanssız bir şehirdir çünkü bin yıllardır şehirdeki yerleşim birbirinin üzerine kurula gelmiş ve böylece arkeolojik bulgu ve şehrin tarihinin daha iyi belgelenmesi zorlaşmıştır. Bu nedenle, şehrin inanç ve kültür yaşamını yansıtan nadir belgeler olan antik Tarsus sikkelerinin önemi daha da artmıştır.¹

Tarsus, antik çağlarda gelenek olduğu üzere bir nehir kenarına (Kydnos-Berdan Nehri) kurulmuştu. Hititler'in Tarşa, Asurlular'ın Tarzi, Hellenler'in Tarsos, Romalılar'ın da bugün bizim gibi Tarsus diye andıkları Kilikia'nın bu en önemli şehrinin kuruluşu konusunda, kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber M.Ö. 5. yy'dan M.S. 3. yy'ın ikinci yarısına kadar, Kilikia'da en çok sayı ve çeşitte sikke basan Tarsus şehrine ait sikkelerde inanç dünyası ve şehrin kuruluşuyla ilgili birçok efsanenin tasvir edildiği görülür.²

* Almanca ve İngilizce Öğretmeni, Numismat. (Reşatbey Mah. 4. Sok. No.3 Özler Apt. K. 9/25 Adana 01120)

¹ Sikke, devletin, bireyin veya kuruluşun resmi damgasını taşıyan ve garanti edilmiş, çoğunlukla yuvarlak formda, madeni bir ödeme aracıdır. Binlerce yıl toprak altında kalmalarına rağmen çok fazla bozulmadan günümüze kalan sikkeler milletlerin ekonomik ve sosyal yaşantıları konusunda kesin mesajlar verdikleri için tarihe önemli ölçüde ışık tutarlar. Bunda dolayı sikkeye tarihin kütüphanesi gözüyle bakılabilir. Sikkelerin yardımıyla her dönemde günlük yaşam, yapılan festivaller, spor karşılaşmaları ve neticesinde verilen ödüller, şehirlerde inşa edilen köprü, su yolu, deniz feneri gibi yapılar, kutsal hayvanlar ve av hayvanları, deniz ulaşım araçları, mitolojik hikâyeler ve kahramanlar, şehri ziyaret eden imparatorlar ve daha da önemlisi o şehrin insanlarının inançları, tapınılan tanrı ve tanrıçalar, tapınaklar, gibi yüzlerce konuda en kesin ve doğru bilgileri ediniyoruz. Eğer tarihin belli bölümleri kısmen de olsa karanlıkta duruyorsa, bunun sebebi numismatik buluntu eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Tahberer, Antik Kilikia Sikkeleri, baskıda).

² Tarsus şehri, M.Ö. 450-333 arası Pers, 333-175 arası Hellenistik (Büyük İskender ve Seleukos Hanedanlığı), 175-27 arası otonom veya yarı-otonom, M.Ö.27 - M.S. 260 arası Roma hakimiyetinde, yaklaşık altı yüz yıl, çok sayı ve çeşitte sikke darp etmiştir. Roma dönemine gelindiğinde Tarsus oldukça büyük bir şehir olmuştu ve bu nedenle şehirde bası-

Bu çalışmanın konusu numismatik veriler ışığında, Anadolu ve Yunan dünyasında çok iyi bilinen Tanrı Apollo'nun sadece Tarsus şehrine özgü tasviri ve Tarsus için önemi olacaktır.

Tarsus'taki Gözlükule höyüğünde yapılan kazılar neticesinde, bölgedeki yerleşmenin Neolitik Çağ (M.Ö. 8000 - 5500) sonlarına kadar indiği anlaşılmıştır. M.Ö. 17. yy'da Hititlere bağlı olan bölge daha sonra Hurriler'in kurduğu Kizzuwatna Krallığı'na başkent olmuştur. "Pariyavatri'nin Oğlu, Büyük Kral İşputahşu" yazılı mührün Gözlükule höyüğünde bulunması, şehrin Kizzuwatna başkenti olduğu görüşünü desteklemektedir.³

Tarsus, II. Tuthaliya (M.Ö. 1460 - 1440) döneminde tekrar Hitit Krallığı egemenliğine girmiş ve daha sonra da Asurlular'ın eline geçmiştir.

M.Ö. 546'da Lidialılar'ı yenen Pers kralı Kyros, bir süre sonra o zamanlar Asia olarak anılan tüm Anadolu'yu imparatorluğuna kattı. Bu dönemde Kilikia, başkenti Tarsus olan yerli Syennesis hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. I. Dareios (M.Ö. 521-485) döneminden itibaren merkezi Tarsus'ta olmak üzere satraplık sistemine geçildi ve Büyük İskender'in hakimiyetine kadar bölge Tiribazos, Pharnabazos, Datames ve Mazaios gibi Pers imparatorlarının atadığı satraplar tarafından yönetildi.

M.Ö. 323'te B. İskender'in ölümünden sonra ardıllarının yaptığı savaşlar neticesinde Seleukos hanedanlığının eline geçen Tarsus, M.Ö. 66'da Kilikia, Roma'ya bağlanınca yeniden Kilikia'nın başkenti oldu. O zamanlar Kydnos nehrinin ulaşımına elverişli olması nedeniyle Tarsus bir liman şehri sayılıyordu.

Ünlü Amasialı coğrafyacı Strabon, Kydnos'un "*Gençler Gymnasium'unu yalayarak hızla aktığını ve suyunun çok soğuk olduğunu*" yazıyor. Bu nedenle bu suya girmenin damar şişmesi, sinir gerginliği gibi sorunları olanlara iyi geldiğine inanılmaktaydı. Tarsus halkı eğitime son derece önem veriyordu. Bu sayede antik çağda Tarsus, felsefe ve fen bilimleri eğitimi açısından Atina ve Aleksandria'yı (İskenderiye) geride bırakmıştı. Ancak Tarsus-

---

lan sikkelerin sayısında da büyük bir artış meydana gelmişti. Erken dönemlerde Tarsus'ta basılan sikkelerin madeni çoğunlukla gümüş iken, otonom ve Roma dönemlerinde nadiren basılan gümüş sikkelerin yanında daha çok bronz sikkeler basılmıştır.

³ Tahberer, Kilikia.

luların okuma aşkları onları diğer ünlü kentlere sürüklüyor ve genellikle de geri dönmüyorlardı. Bunların arasında Caesar'ın da hocası olan Athenodoros, Roma'da yaşayan en ünlü Tarsusludur. Caesar'ın kız kardeşi Octavia'nın oğlu Marcellus'un öğretmeni ve Strabon'un çağdaşı olan akademisyen Nestor da Tarsusludur. Diğerlerinin aksine, her ikisi de yaşlandıklarında Tarsus'a geri dönmüşler ve şehrin yöneticiliğini yapmışlardı. Strabon ayrıca, şehir şehir dolaşan ve okullarda yöneticilik yapan Plutiades ve Diogenes adlı filozofların da bu şehrin yerlileri olduğundan bahseder.

M.Ö. 5 ile 4. yy arasında basılan Tarsus sikkelerinde görüldüğü kadarıyla, o zamanki dünyanın genelinde olduğu gibi, Tarsus'ta da çok tanrılı bir din anlayışının hakimiyeti vardır. Tarsus **Baal**'i (Baaltars)⁴ ve **Melkart**⁵ gibi doğuya özgü tanrılar yanında **Aphrodite**, **Athena**, **Ares** gibi tanrı ve tanrıçalar Tarsus'ta hakimiyet kuran uygarlıklarla birlikte gelmişler ve yerli tanrılarla birlikte var olmaya devam etmişlerdir.⁶

M.Ö. 333'te Büyük İskender'in hakimiyeti ile başlayan ve Seleukos hanedanlığının hakimiyeti ile devam eden Hellenistik dönemde önceleri sadece İskender adına basılan sikkeler kullanılmıştı. Seleukos hakimiyetinin zayıfladığı ve Tarsus dahil birçok Ovalık Kilikia şehrine yeniden otonom olarak sikkeler darp etme hakkının tanındığı M.Ö. 175-28 arasındaki dönemde daha önceki numismatik kaynaklarda görülen Melkahrt gibi kimi tanrılar tamamen ortadan kalkarken, Büyük Tanrı Baaltars'ın yerini Zeus almış, Kahraman Tanrı Sandan ise Herakles ile birlikte varlığını korumaya devam etmiştir. Şehrin bağımsızlık ve otonomi özleminin bir simgesi olarak Şehir Tanrıçası Tykhe de bu dönem sikkelerinin önemli bir konusu olmuştur.

Roma dönemine gelindiğinde, yukarıdakilere ek olarak, Savaş ve Bilgelik Tanrıçası Athena, Şarap ve Eğlence Tanrısı Dionysos, Bereket Tanrıçası Demeter, Sağlık Tanrısı Asklepios ve kızı Hygieia, Tanrısal Kahraman Perseus, Avcı Tanrıça Artemis ve kardeşi Işık Tanrısı Apollo gibi tanrı ve tanrıçalar, kendilerine özgü tasvir ve sembolleri ile birlikte Tarsus sikkelerinin ayrılmaz konuları haline gelmiştir.

⁴ Yunanlıların Zeus ile eş tuttuğu ama Tarsus'a özgü semitik tanrı.

⁵ Fenike – Tyre orijinli olan ve Yunanlıların Herakles ile eş tuttuğu tanrı.

⁶ Bahsi geçen tanrı ve tanrıçaların tasvir edildiği sikkeler için bakz., SNG Levante 56, 62, 63, 64, 69, 102.

Bir antik şehrin gelişimi sırasında dini faktörler hiçbir şekilde ortadan kaybolmaz. Göçmenler veya kolonistler oraya yerleştikleri zaman kendi dinlerini de oraya birlikte getiriyorlardı fakat orada daha önce var olan halkı ve dinlerini yok etmiyorlardı. Eski ve yeni halkın dinleri arasında bir bütünleşme oluyordu. Tarsus'ta ilk İonialı göçmenler geldiklerinde eski bir halk ve eski bir dini inanın hakimiyetine tanık olmuşlardı. Şüphesiz olarak Asur hakimiyeti ülkenin dinini etkilemişti. Sikkelerde Pers döneminin yanlığı götürmeyen izleri vardır. Gerçek doğası üzerine etkisi az da olsa, M.Ö. 170 civarında temeli atılmaya başlanan Hellenistik Tarsus'un devlet kültürü Hellenistik izler taşımaktaydı. Yeni nüfustaki Yunan elementler, kendi Yunan tanrılarını Tarsuslu tanrılarla özdeşleştirerek, milli kültü hemen adapte oldular ve Tarsus tanrılarının daha gerçekçi tapınımında kendilerine özgü resmî bir din ortaya çıkardılar.⁷

Çok tanrılı dinlerin bir özelliği olarak her tanrının sorumlu olduğu işler birbirinden ayrılıyordu. Tanrılar üstü bir tanrı vardı ki, bu tanrı hiçbir iş yapmadan oturur ve sadece emrederdi. Bunun yanında çeşitli görevleri üstlenen çalışan tanrılar onun altında yer alırdı. Roma döneminde Zeus emreden ama çalışmayan tanrılar üstü tanrıydı. Herakles çalışan tanrılardan ve özellikle zor işleri başarıyordu. Hermes tanrılarının mesajlarını insanlara ve diğer tanrılara iletmekle görevliydi. Apollo ise geleceği gören, kehanetlerde bulunan tanrıydı.⁸

Bu çalışmaya konu olan tanrı Apollo, geleneksel ve Tarsus'a özgü olmak üzere iki farklı tasviri ile diğer tanrı ve tanrıçalardan ayrılır.

Apollo

Homeros'un İlyada'sında⁹ **Phoebos** (veya Phoibos), yani "parlak - ışık saçan" olarak anılan ve on iki Olympos tanrısından birisi olan Apollo, **Zeus** ile **Leto**'nun oğlu ve Artemis'in ikiz kardeşidir. Delos adasında doğmuştur ve Yunan tanrılarının en Yunanı olarak bilinir.¹⁰

⁷ Ramsay, 1907, s. 138, 139.

⁸ Ramsay, s. 143.

⁹ İlyada, I-45.

¹⁰ Hamilton, 1942, s. 30.

Apollo'nun doğumuyla ilgili söylenceye Zeus'un kıskanç karısı Hera'nın gazabının izleri vardır. Çapkın Zeus'un karısı bir kere daha kocasının başka bir tanrıçayı, Titanlardan Leto'yu hamile bıraktığını keşfeder ve çok sinirlenir. Bu doğumu engellemek için her şeyi yapacaktır. Toprak, Hera'nın bilinen kötü şöhreti nedeniyle Leto'ya barınak sağlamaya korkar. Leto, Apollo'yu doğurabilmek için epeyce bir süre gezip uygun bir yer arar. Nihayet kayalık **Delos** adası şanlı çocuklarını doğurması için ona izin verir. Delos, Styx Irmağının kıyısında, Leto'nun bir konuda söz vermesini ister: oğlu **Phoebos** doğum yerini asla terk etmeyecektir ve tapınağını bu mütevazı adada tutacaktır.¹¹ Leto kabul eder ve dokuz gün dokuz gece süren doğum sancısından sonra Phoebos Apollo doğar. Doğumdan sonra Apollo annesinden süt emmez. Birkaç gün nektar ve ambrosia¹² ile beslenir. Ona Hephaestos tarafından yapılmış olan yay ve oklar verilir. Genç tanrı hemen büyür ve bir tanrının tüm sorumluluklarını üzerine alır.¹³

Apollo Hellen dünyasında Zeus'tan sonra en önemli tanrı olmuştur. Yunan ruhunu üzerinde barındırır çünkü sanat, şiir, müzik, gençlik sağlığını, kanna saygı, düzenlilik ve ılımlılık aşkı gibi uygarlığın sembollerini temsil eder. Defne ağacı ve yapraklarından yapılmış olan çelenk, yunus ve karga Apollo'nun kutsal sembolleridir.

Apollo'nun birçok güçleri ve birçok unvanları vardır. Usta bir müzisyen olarak altın liri çalar. Bir müzik yarışmasında Pan'ı geçmiş ve Müziğin Tanrısı olmuştur. O günden beri, diğer Olympos tanrıları yiyip içerken Apollo yedi telli liri ile onları eğlendirirdi. Ayrıca gümüş yayın ustasıdır ve okçu bir tanrı olarak bilinir çünkü tanrılar arasında en uzağı vurabilendir. İyileştirici güçleri nedeniyle sağlık sanatını insanlara ilk öğreten tanrıdır. Bu nedenle birçok yerde oğlu Asklepios ile birlikte tapınılırdı.

Apollo'ya verilen iki önemli unvandan birisi Işık Tanrısı, diğeri de Doğruluk (Gerçeklik) Tanrısıdır. Işık Tanrısı olarak bilinir çünkü içinde karanlık

---

¹¹ Apollo tapınağının şehre sağladığı avantajlar gözönüne alındığında, Delos ile daha sonra dönemin en büyük Apollo tapınağının sahibi olan Delphi ve diğer şehirler arasındaki çekişmenin sonucu olarak bu tür hikayeler uydurulmuş olmalıdır.

¹² Ambrosia – Yunan tanrılarının ölümsüzlük veren yemekleri.

¹³ <http://www.loggia.com/myth/apollo.html>

olmayan bir tanrıdır.¹⁴ Doğruluk Tanrısı olarak bilinir çünkü ağzından yanlış söz çıkmaz. Birçok kereler Güneş Tanrısı olarak adlandırılır ama gerçek Güneş Tanrısı Helios'tur. Nihayet Yunan şiirinde güzel bir figür olarak bilinir.

Apollo kahinliği, tıp ve hayatın diğer birçok özelliği ile ilgiliydi ve tıpkı kız kardeşi Artemis gibi, birçok şehirde geniş bir şekilde tapınılıyordu.¹⁵ Sanat eserlerinde genellikle, elinde yay veya defne dalı tutan, ya da bir lir taşıyan, genç ve çıplak bir erkek figürü olarak, erkeksi fiziksel güzelliğin ideal formuyla tasvir ediliyordu. Bir müzisyen olarak bazen bir tunik giyiyordu.

Apollo, keçi ayaklı **Pan**'ı kehanet ilmini kendine öğretmesi için tatlılıkla ikna etti. Daha sonra Delphi tapınağının bilicisi **Pythoness**'i (dişi Pyton) ele geçirdi ve onu kendi emrine aldı.¹⁶ Delphi'deki Apollo tapınağı Yunanistan'daki en ünlü tapınak oldu. Bunlara ek olarak **tripod** (üç ayaklı sehpa), **omphalos**,¹⁷ lir, yay ve ok ve mitolojide önemli bir rol üstlenen Delphi'de-

---

¹⁴ Hamilton, 1942, s. 30.

¹⁵ Apollo'nun unvanları tapınım gördüğü şehirlere göre değişiyordu. Aşağıdaki lakaplar onun kültüne gösterilen yoğun ilgiyi ispat eder: Aktaios (veya Aktios), "deniz kıyısının", Aegletes "parlayan", Agueus caddelerin, yolların ve seyahat eden yolcuların koruyucusu, Alexikakos - şeytan kovucu ve şehrin koruyucusu, Iatros iyileştirici (sağlık verici), Laconia'daki Amyclae'de, Apollo Amyklaios, Archegetes "ilk/birinci lider" ve şehrin kurucusu, Megara'da Karinos, Yunanistan'daki Dor devletlerinde Karneios, (karnos = boynuzlu hayvan, koç? Kelimesinden), Mysia, Cilla ve çevresindeki bir dizi şehirde Killaios, Cissa'da Kissios, Kolophon yakınlarındaki Klarus'ta Klarios, Zacynthus'ta Kynthios, Girit'ten ilk yerleşimcileri, Delphi'de kültürünü yeniden kurdukları Yunanistan'a bir Yunus kırlığında götürdüğüne inanıldığı için bazen Delphinios, Milet yakınlarındaki Dydimia'da Didymaios, şarkının tanrısı, Musaların koruyucusu ve lideri olarak Mousagetes, Kilikia'daki Sarpedon Burnu'nda Sarpedonios, Side'de Sidetes olarak anılıyordu. Delphi tapınağının bulunduğu alana Pytho deniliyordu ve bazen bu Delphi ismine alternatif olarak kullanılıyordu. Bu nedenle Delphi'deki tanrı Apollo ve onun kehanet merkezi Pytho Apollosu. Apollo Pythaios - Pythios olarak anılıyordu. Kitharistes ya da Kitharoidos, Apollo'nun resmi unvanlarından birisi değil fakat modern yazarların müziğin koruyucusu olarak lir ile tasvir edilen tanrının tasvirlerini tarif etmek için kullandıkları bir terimdir (Jones, 1986, s.18, 19, 20, 21). Apollo'nun burada bahsedilenler dışında başka birçok unvanına rastlamak mümkündür.

¹⁶ Kimi söylencelerde, Python'u öldürdüğü ve tapınağını ele geçirdiği anlatılır.

¹⁷ Delphi'de bulunan ve Dünya'nın merkezini işaret eden, arı kovana şeklindeki taş.

ki kahinlik merkezi Apollo için önemliydi. Kehanet yeri Dünya'nın merkezi-
dir böylece Yunanistan'dan olduğu kadar yabancı memleketlerden de insan-
lar orayı ziyarete geliyordu. Tapınak gerçeği arayanların sordukları sorulara
cevap veriyordu.

Başlangıçtan itibaren Ilyada'destanında Apollo açık bir şekilde Troyalı-
ların tarafını tutar. Bu onun Anadolu'ya bir kökten geldiğinin en önemli işare-
tidir. Bu nedenle kimi araştırmacılar Lykeios isminin Lykialı anlamında kul-
lanıldığını iddia etmektedirler.¹⁸

Apollo sonsuza dek genç kalacaktı ve aşk maceraları ile diğerlerinden
ayrılıyordu. En ünlü aşk maceralarından bir tanesi peri kızı Daphne ile olanı-
dır. Apollo, Daphne'ye aşık olur. Kız güzel delikanlıyı görünce kaçmaya ve
Apollo da onu kovalamaya başlar. Daphe kurtulamayacağını anlayınca yer-
yüzünden yardım ister. Yeryüzü açılır ve Daphne'nin ayakları yere girerek
ağaç kökü olur. Saçları yeşil filizler gibi yere gölge saçar. Apollo ağacı ku-
cakladığı zaman, onun soğuk kabuklu gövdesinin içinde, kızın halen çarpan
yüreğini duyar. Üzüntü içinde defnenin yapraklarından bir taç yapar ve başı-
na takar. İşte o zamandan beri şiir, müzik, türkü ve mimari zaferleri, defne
dalları ile mükafatlandırılmıştır. Roma imparatorları da törenlerde Apol-
lo'nun defne tacı ile boy gösteriyor, özellikle sikkelerde çoğunlukla bu defne
taçlı büstleri ile resmediliyorlardı.

Apollo'nun Biliciliği

Gelecekte haber almak her dönemde birçok insan için vazgeçilmez bir
tutku olmuştur. Bu talebin karşılanması ve onun doğal karşılığının alınması
kaçınılmazdı. Apollo antik çağın en önemli kahin tanrısıdır. Dönemin en ün-
lü Apollo tapınakları **Delos, Delphi, Patara** ve **Didyma**'da bulunuyordu.

¹⁸ Apollo - Lykia ilişkisi için bkz., A. Erhat - Mitoloji Sözlüğü, s.47-54.

Apollo başı ve lir tasvirlerinin Lykia şehir sikkelerinin önemli birer ön ve arka yüz konu-
su olması tesadüf olmasa gerektir. Bazı örnekler için bkz., SNG von Aulock, Lykia ortak
darplar 4263-4268, Kragos 4297-4313, Kragos-Tlos 4314, Limyra 4320-4324, Masikytes
4325-4340 ve 4347-4367, Olympos 4374-4375, Patara 4379-4382.

Biliciliğin ilkçağda nasıl geliştiğini ve ne büyük bir rol oynadığını tarihçiler anlatmakla bitiremez. Bu sanat, bilicilik merkezlerine tükenmez bir gelir kaynağı olmuştu. Delos övgüsünde Leto kurak ve kayalık adacığa parlak bir gelecek müjdeleri:

Senin olursa okçu tanrı Apollon'un tapınağı,

Görürsün insanlar yüzlük kurbanlarla nasıl buraya gelir,

Nasıl toplanır insanlar burada ve dumanlar tüter yanan yağlı etlerden, hiç durmadan;

Madem senin tapınağında hiç bereket yok, sen de beslenir semirirsin başka elden.

Bir tanrıçanın ağzından dile gelen bu modern turizm anlayışı Yunanistan'da pek tutunmuş ve Delphi bu politikayı benimseyerek göz kamaştırıcı bir zenginlik toplamış, öbür bilicilik merkezlerini zamanla gölgede bırakmıştır.¹⁹

Delphi'de kehanet, önceleri yılda bir defa yapılıyordu. Ancak daha sonra talep çok artınca kışın üç ayı hariç, her ayın yedinci günü yapılmaya başlandı. Kış aylarında Apollo kuzeydeki Hyperborealıların ülkesine gidiyor ve tapınağı Dionysos'a bırakıyordu. Kutsal günün şafağında Pythia, **Kastalian** pınarına gidip yıkanarak kendini temizliyordu. Bu arada rahip kurbanlık keçiyi hazırlıyordu; keçinin üzerine soğuk su serpiliyor, eğer keçi titirse (ürperirse), kurban olmaya razı oluyor demektir, eğer ürpermezse, tören devam edemezdi. Ürperen keçi Apollo'nun tapınağının önündeki sunak üzerinde kurban edilirdi. Sonra hem Apollo hem de Dionysos'un rahipleri ve kahine danışmaya gelen hacılar Kastalian'ın kutsal pınarında kendilerini arındırıyorlardı.

Yıkanan hacılar tepede bulunan tapınağa doğru törenle çıkıyorlardı. Her hacı, sonsuz ateşin yandığı iç sunağa kurban edilmiş bir hayvan bırakıyordu. İç tapınma yerinde bir paravanın arkasında, Pythia altından yapılmış bir tripod üzerinde oturuyordu ve kendinden geçmesine sebep olan tütsülerin dumanı üzerindeki yarıktan dışarı çıkıyordu.

Rahip yanında duruyor ve önceden sorusunu rahibe vermiş olan hacı bir köşede oturuyordu. Derin bir trans içinde olan Pythia sorulan soruya, rahip hariç hiç kimsenin anlayamayacağı kelimelerle cevap veriyor, o da cevabı bir hexameter (altılı) mısra ile yazıp hacıya veriyordu.

¹⁹ Erhat, 1978, s. 52.

Kahin'in çoğunlukla *iki anlam* taşıyabilen cevapları oldukça ünlü olmuştu. Bir keresinde Lydia Kralı **Kroesus** (M.Ö. 561-546) Perslerle savaşa girip girmemesi gerektiğini sormuştu. Tanrı-Pythia rahibi, eğer Perslerle savaşa girerse çok büyük bir gücü yok edeceğini söylemişti. Sadece Persler tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra farkına vardı ki, yok edilen büyük güç kendisinininkiydi.

Bir yılda kehanet verilen dokuz gün içerisinde sadece az sayıda hacı direkt olarak kehanet alabiliyordu. Hacıların çoğunun sorularının cevabı kura çekilerek veriliyordu. Bu tür kehanetler günlük olarak herkesin önünde yapılıyordu. Sadece basit bir şekilde evet ya da hayır olarak cevap verilebilecek sorulara izin veriliyordu.

Socrates ve Plato da Delphi'nin gücünü kabul ediyordu. Plato, Devlet'te "İlk kanunları, en önemli, en güzel olanları koymak Apollon'un işidir... Tapınakların kuruluşu; kurbanlar; büyük küçük tanrılara, kahramanlara yapılan törenler; ölülerin gömülmesi, saygı görmesiyle ilgili kanunlar; çünkü bu tür işleri biz bilemeyiz. Bir devlet kurarken, aklımız varsa, biz de atalarımızın başvurduğu varlığa başvurur, yalnız onun sözünü dinleriz. Dünyanın göbeğinde oturan tanrı, hiç şüphesiz atalarımıza ve bütün insanlara yol gösteren tanrıdır" diyor.²⁰

APOLLO LYKEIOS - PATROOS

Daha önce belirtildiği gibi Apollo birçok yerde farklı unvan ve lakaplarla anılıyordu. Erken çağlardan beri bilindiği anlaşılan **Lykeios** kelimesinin anlamı konusunda birçok farklı görüş vardır. Bir görüşe göre muhtemelen *lykos* - kurt teriminden türetilmiştir ve tanrının erken dönemlerde kurt-tanrı olarak tapındığının bir işaretidir. Bir başka görüşe göre *lyke* - ışık veya Anadolu'nun güney batı bölgesinin antik çağdaki ismi *Lykia*'dan gelmektedir.²¹ Kurt ile ilgili bir başka görüşe göre Apollo çobanların tanrısı olarak, sürüleri kurtlardan koruyan Lukeios unvanını almıştır.

²⁰ Plato, Devlet, IV, 427.

²¹ Jones, 1986, s. 20. Lykia ismi konusundaki tartışmalar için bkz., Fahri Işık - Pamfilya ve Anadolu Gerçeği, ADALYA I, 1996, s.28.

Kurt öldüren tanrı, Işık tanrısı, ve Lykia Tanrısı gibi unvanlarıyla tanınan Apollo için antik çağlarda bile duruma göre farklı tanımlamaların yapıldığı anlaşılıyor. Theophrastus, Idylls, 145'de geçen "Lykialı Tanrı, düşmanına çokca kurt ol!" cümlesi Apollo'nun hem Lykia hem de kurt ile ilişkisini işaret ediyor ve o çağlarda bile birden fazla anlam taşıyan bir unvan olduğunu ortaya koyuyor.

Atina yakınlarındaki **Lyceum**'da²² bulunan ve M.Ö. 4. yy'a tarihlenen, sağ eli başının üzerinde, sol kolunu, etrafına yılan dolanan bir ağaç gövdesine yaslayan çıplak bir tanrı heykeli de Apollo Lykeios olarak tanımlanmaktadır.²³ Ancak bu heykelde Lykeios – kurt tanrı lakabına yaraşan herhangi bir sembol yoktur. Demek ki, buradaki Lykeios unvanı kurt ile ilgisi olmayan bir anlam taşıyordu.

Troya savaşından sonra Miken uygarlığı da çökmüş ve Anadolu kıyılarına büyük bir göç başlamıştı. Bu çöküşün sebebi tam olarak bilinmiyor fakat birçok Yunan sarayının gizemli deniz insanları tarafından yakıldığı anlatılır. Kolonicilerin tanrısı olarak Apollo, göçlerin yaygın olduğu M.Ö. 750-500 yıllarında Delphi'deki rahiplerine kolonicilerin nerelere gidebileceklerini bildirmişti.²⁴

M.Ö. 4. yy'a tarihlenen ve çoğunlukla Tarsus'ta basılmış olduklarına inanılan bir dizi sikkelerin arka yüz konusu bir kurt protomudur.²⁵ Şimdiye kadar bu sikkelerde tasvir edilen kurt ile ilgili herhangi bir tarihsel açıklama yapılmamıştır. Çeşitli kaynaklarda geçen Tarsus'taki Argoslu göçmenlerin varlığı gerçeği göz önüne alındığında, ön yüzünde Tarsus Baal'i bulunan bu obollerin arka yüzündeki kurt tasvirinin antik Yunanistan'dan gelip Tarsus'a yerleşen Argoslu göçmenlerin tanrısı olarak Tarsus sikkelerine konu olduğunu düşünebiliriz, zira M.Ö. 5. yy'ın başından itibaren Argos şehir sikkelerinin de temel konusu kurt başı veya protomudur.²⁶ Ön yüzünde Tarsus'un

²² Atina yakınlarında Aristo'nun felsefe öğrettiği köru.

²³ Boardman, 1995, s. 74 ve resim 65.

²⁴ Ron Leadbetter: <http://www.pantheon.org/articles/a/apollo.html>.

²⁵ Kurt protomlu sikkeler için bkz., SNG Levante 223-227, SNG Paris 443-457.

²⁶ Apollo kültürünü işaret eden Kurt ve Apollo'nun diğer sembollerini konu alan Argos sikkeleri için bkz., Sear I, no 2662 ve 2786 – 2803, ayrıca SNG Burton Y. Berry 853-856.

yerli tanrısı Baaltars'ın bir tasvirinin bulunması, şehirde ortak bir din inancının ve ortak bir yaşamın göstergesidir. Büyük İskender ile başlayan Hellenistik dönemden sonra da Tarsus'ta hatırı sayılır miktarda Argoslu göçmen bulunuyor olmalıydı. Çünkü **Dio Chrysostom** Tarsusluların, Argoslu geçmişlerinden ve "*Argoslu Koloniciler*" olmakla övündüklerinden bahseder.²⁷

O dönemdeki Hellenistik şehirler eski Yunan mitolojisinde kendilerine bir köken uydurmaya bayılıyorlardı. Tarsuslular, Hera'nın öfkesiyle bir ineğe dönen, Zeus'un sevgilisi **Io**'yu aramak için **Triptolemos** ile birlikte yola çıkan Argosluların torunları olduklarını iddia ediyorlardı.²⁸ Adana Müzesinde bulunan ve Marcus Aurelius (161-180) döneminden sonrasına tarihlenen bir heykel kaidesinde de Argoslular ve-atalarının tanrısı Apollo'dan bahsedilir.²⁹ Fakat eski Argosluların torunları olduklarını iddia eden aynı insanlar, Tarsus'un Sardanapalos tarafından kurulmuş, doğuya özgü (Yunan olmayan) bir şehir olduğunu itiraf etmekten de rahatsızlık duymuyorlardı.³⁰ Bu da şehirde renkli bir inanç dünyası yaratmış olan karışım bir nüfusun yaşadığını gösteriyor.

Tarsus'ta M.Ö. 4. yy'a tarihlenen yukarıda bahsettiğimiz kurt konulu obollerden sonra uzunca bir süre benzer konulu sikkelere rastlanmaz. Ancak Roma İmparatorluk döneminde ortaya çıkan bir Apollo ve kurtlar tasviri vardır ki, her bakımdan daha önceki Apollo örneklerinden farklılık gösterir.

Antik sikkelerin en popüler konusu şehrin bir kahramanı veya koruyucu tanrısının bir resmi veya sembolü olmuştur. O çağ insanı tüm işlerini tanrıların koruması altında yaptıkları için, din ile devlet işlerini birbirinden ayırma düşüncesine sahip değillerdi. Bu nedenle sikkelerinde tanrıların resmini bulundurmamak sadece dindarlıktan değildi aksine birçok şehir, özellikle tapınağı olanlar bu tanrılarıyla tanıyorlardı bu nedenle o tanrı ve onun sembolleri şehrin amblemi oluyordu. Amblemlerin yayılmasında sikkeler önemli bir görev üstleniyordu. En erken sikkelerde koruyucu tanrılar çoğunlukla, kendisiyle ilgili bir hayvan veya nesne olan sembol veya atribuları ile tasvir ediliyordu. Örneğin Zeus'un sembolü olan kartal Akragas sikkelerinde sıkça yer alır. Aynı şekilde Argos şehrinin obollerinde de, şehirde bulunan Apollo Lykeios tapınağı nedeniyle bir kurt başı bulunur (<http://www.lawrence.edu/dept/art/burger/essays/greekcoi3.html>).

²⁷ Chrysostom, 33 – 41, s. 275 ve 311.

²⁸ Ramsay, s. 168 ve Strabon, XIV, V, 12.

²⁹ Robert, 1977, s. 88.

³⁰ Ramsay, s. 168.

İlk kez **Hadrianus** (98-117) döneminde basılan bir sikkede şehrin söylencesel kurucularından sayılan **Perseus**³¹ sağ elinde bir Apollo heykelciği tutarken resmedilmiştir; burada Apollo, kurt ile ilgili Lykeios lakabının ifade ettiği üzere iki kurdu (veya köpeği) ön ayaklarından tutarak, omphalos üzerinde ayakta durur şekilde tasvir ediliyor. (Fig.1) Bu sikkede görülen BOH-ΘOY lejantı Perseus'un Apollo'nun yardımcısı olduğunu ifade ediyor.³²

Dinî mitolojide tanrıyı bir kahramanla özdeşleştirmek olağan bir şeydir; bu, tanrının insan doğasının seviyesine daha yakın bir alt düzleme taşınması

³¹ Perseus da Zeus'un kral Acrisius'un kızı Danae'den olan oğludur. Kral, torununun kendisini öldüreceği kehaneti yüzünden annesi ile Perseus'u bir sandık içinde denize atmış ve her nasılsa Polydectes'in kral olduğu Seriphos adasına gelmişler. Balıkçı olan kralın erkek kardeşi Dictys ağı ile onları yakalamış ve kıyıya çekmiş. Perseus hızla büyüyüp güçlü bir adam olmuş. Polydectes Danae'yi görünce aşık olmuş ve onunla evlenmek istemiş fakat o reddetmiş. Eğer Perseus orada olmasa kral ona zorla sahip olacaktı. Polydectes, Perseus'tan kurtulmak için bir plan yapmış. Bir arkadaşının kızıyla evleniyormuş gibi yapmış ve Perseus dahil herkesin bir hediye getirmesini istemiş. Çok yakışıklı ve güçlü bir genç olmasına rağmen fakir olan Perseus düğüne eli boş gidince kral çok kızmış ve onu işe yaramazlıkla aşağılamış. Aşağılanmaya dayanamayan Perseus, sana dünyadaki istediğin her hediye getirebilirim diye meydan okumuş. Kral da, o zaman bana Gorgon Medusa'nın başını getir demiş. Bunun üzerine Perseus tehlikeli yolculuğuna çıkmış. Günlerce dolaşmış, Gorgonların inini aramış. Gorgonlar'ın kafasından saç yerine yılanlar kıvrılarak çıkıyormuş, zavallı Perseus'u bir sıkışta pestile çevirecek ellere sahiplermiş ve en korkuncu Gorgonlara bakanlar birden taş kesiliyorlarmış. Birden karşısına çıkan kardeşleri Hermes kanatlı sandallarını ve tanrıların kullandığı orağı, Athena ise Medusa'nın görüntüsünü yansıtmak için kalkanını vermiş. Perseus Medusa'yı bulup başını kesmiş ve geri dönüşte birçok macera yaşamış. Andromeda ile evlenmiş ve evlenmeye ikna edemediği annesini hizmetçi olarak kullanan kralı Medusa başı ile taşa çevirmiş.

³² Hellen kültürüne hayranlığı ile bilinen İmparator Hadrianus MS. 124/125 yıllarında Atina'da Panhellenia adı verilen bayramların kurulmasına önayak olmuştur. Bu bayramların amacı tüm Hellenlere yeni bir kültürel ortak bilinç sağlamak, İmparatorluğun doğu bölümünde ortak tarih ve kültür temelinde dayalı politik bütünlüğü sağlamaktır. İmparatorluğun en büyük ve en önemli doğu bölümü ise Anadolu yarımadası idi. Hellen Dünyasının başkenti olarak kabul edilen Atina'da kurulan Panhellen Birliğinin üyesi olma, burada kutlanacak bayramlara katılma, bunun imtiyaz ve prestijinden yararlanma hakkı ise sadece Hellen Soyundan olduklarını kanıtlayan Anadolu kentlerine tanınmıştı. Kentlerin birliğe alınması, dilekçelerin incelenmesi sonucu karara bağlanmakta ve Birliğe alınan kentlerin Hellen kökenli mitolojik kurucularının bronz heykelleri Atina'da sütunlu bir galeride sergilenmekteydi. (Sencer Şahin, PERGE KENTİNİN KURUCULARI VE PLANCIA MAGNA, ADALYA I, 1996 s. 45-51.).

gibi bir şeydir. Sandan'a alternatif olarak Argoslu geçmişi nedeniyle Tarsus'a getirilmiş olan Perseus Tarsus'ta, şehrin eski dini ile suni bağlantısı olan göçmen bir kahramandır. Perseus yeni bir halkı ve yeni bir gücü temsil eder. Muhtemelen Pers ve Yunan karakterler onun içinde birleştirilmiştir. Sonuç olarak Tarsus'un yerli kahramanı Sandan, Hellenistik Tarsuslular tarafından Perseus olarak tanımlanmıştır.³³ Böylece kahraman Perseus sürekli olarak atalarının tanrısı Apollo'nun yanbaşıdır.

Apollo, Roma dönemi Tarsus sikkelerinde Lykeios dışında farklı semboller ile de yer alır. Perseus genellikle ona eşlik eder.³⁴ Bununla beraber Apollo'nun diğer tasvirleri dahil çeşitli tanrı ve tanrıçalar çoğunlukla canlı (veya hareketli) olarak resmedilirken³⁵ Lykeios olarak anılan Apollo her zaman, tamamen çıplak olarak omphalos üzerinde duran ve iki köpeği ön ayaklarından tutarken, çeşitli boylarda anıtsal heykeller olarak tasvir edilmiştir (Fig. 2, 5, 7, 9, 14 ve 15). Kısa veya uzun sütunlar üzerindeki tasvirleri, şehirde birden fazla yerde Apollo heykellerinin varlığını işaret ediyor (Fig. 3, 4, 8, 13, 18 ve 20).

Septimius Severus' a (193-211) ait sikkelerde Perseus, üzerinde Apollo Lykeios heykeli bulunan bir sütunun önündeki sunak üzerinde sunu yaparken resmedilmiştir (Fig. 3 ve 4). Aynı şekilde S. Severus'tan sonra imparator olan oğlu **Caracalla** (198-217) adına basılan bir sikkede Perseus'un yerini sivil kıyafetli imparatorun kendisi almıştır (Fig. 6). 215 yılında bölgeyi ziyaret eden ve bu sırada, eyaletin metropolü olan Tarsos'a önemli armağanlar ve ayrıcalıklar sunan Caracalla'nın Apollo heykeli önündeki sunak üzerinde adak yapmasını sahneleyen tasviri, Tarsus Apollosunu onurlandırmanın bir başka boyutunu dile getiriyor.

İmparator **Traianus Decius** (240-251) için basılan bir başka sikkenin arka yüzündeki sahne, tasvir edilen olayların çokluğu nedeniyle daha ilginçtir.

³³ Ramsay, s. 152, 153.

³⁴ Bakz., SNG Levante 1102 - Perseus karşısında tripoda yaslanan defne dalı tutan, 1106 - yarım sütuna yaslanan, 1121- defne dalı ve pelerin tutan, 1162- defne dalı tutan, lire yaslanan, 1189- meşale, yay, ok ve kama tutan.

³⁵ Hareketli tasvirler için bakz., SNG Paris 1481, 1509, 1521, 1581, 1597, 1659.

Burada sütun şeklinde yüksek bir kaide üzerinde iki köpeği ön ayaklarından tutmakta olan Bilici Tanrı heykeli önünde yapılan bir tapınma ve adak töreni sahnelenmektedir. Sağda duran Perseus, harpe ve Medusa başı tutuyor ve sunak üzerinde phiale ile sunuda bulunuyor; sunak önünde kurban edilmek üzere hörgüçlü bir boğa uysal bir şekilde yatıyor; arkada mızrak ve kalkan tutan bir erkek figürü (muhtemelen imparator) ve nihayet solda, ayakta duran Demeter her iki elinde tuttuğu meşaleleri, önünde duran sütun üzerindeki, çıplak Apollo kült heykeline doğru uzatarak kaçırılan kızının yerini soruyor (Fig. 20).³⁶

Severus Alexander (222-235) döneminde basılan aynı konulu bir sikkede Apollo'yu tanrıların babası olarak gösteren ΠΑΤΡΩΟΧ lejantı dikkati çekiyor (Fig. 8 ve 13). Apollo ismine eklenen Patroos, babalarımızın ve anavatanımızın tanrısı unvanı, özellikle eski Ionia Apollo'su için kullanılıyordu ve Yunanlıların Apollo'ya sıkça verdikleri bir unvandı.³⁷ Tanrılardan kehanet istemenin sembolü haline gelmiş olan ve kaybolan kızını aramasıyla ünlü tarımsal bereketin temsilcisi Demeter gibi tanrıçaların dahi Tarsus'un bilici tanrısı Apollo'dan kehanet beklediğini anlatan bu sikkeler Apollo Patrôos kültürünün bir çeşit reklamını yapıyor.

Bir başka ilginç örnek ise **III. Gordianus** (238-244) adına basılan bir sikkede görülür: Perseus alışlagelmiş bir şekilde bir elinde harpe ve yukarıya kaldırdığı diğer elinde, iki köpeği ön ayaklarından tututan Apollo heykeli tutuyor; karşısında ise bir sopanın ucunda sepet ve tuttuğu balıkları taşıyan balıkçı duruyor (Fig. 19). Bu sikkede Perseus'un karşısında duran balıkçı figürü muhtemelen söylenceye Perseus ve annesini kurtaran Dictys olmalıdır (bkz., dipnot 32). S. Alexander adına basılan aynı konulu bir sikkede Perseus'un elinde tuttuğu Apollo Lykeios figürünün tam altında bulunan ΠΑ / ΤΡΩ / ΟΧ = "atalarımızın ve anavatanımızın tanrısı" sıfatının Apol-

³⁶ Tahberer, Antik Kilikia Numismatiğinde Demeter, baskıda. Başka örnekler için baknz., SNG Paris 1573 (S. Alexander), 1644 (Gordianus III), SNG Levante 1119 (Gordianus III), SNG Levante Suppl., 283 (Gordianus III), SNG von Aulock 6027 (S. Alexander).

Kolophon'da basılmış T. Gallus'a ait bir sikkede de içinde Apollo Klarios heykeli bulunan bir tapınakta yapılan benzer bir tören tasvir edilir. Bakz., Sear, GIC. 4320 ve SNG von Aulock 2024.

³⁷ Ramsay, s. 155, 156.

lo'yu işaret ettiği ve bununla, Perseus'un Tarsus'un tanrısına saygısını gösteriyor (Fig. 12).³⁸

Apollo'nun Tarsus'ta bir tapınağı olduğunu ispat eden S. Alexander'a ait bir örnekte de, Bilici Tanrının bilinen figürü, tepesinde Nike bulunan iki sütunlu bir tapınak içinde görülüyor. Sağda duran bir başka Nike de tapınakta duran Apollo'ya sunmak için başının üzerinde **AMK** harfleri ve üç imparator başı ile süslü Kilikarch çelengi taşıyor (Fig.11).

Hadrianus'tan 135 yıl kadar sonra imparator Trebonianus Gallus (251-253) döneminde yine sola ayakta duran Perseus harpe ve köpekleri tutan Apollo kült heykeli tutarken resmedilmiştir. (Fig. 21).

Tarsus'ta sık görülen bir başka Apollo tasviri daha vardır ki, Apollo Lykeios ile karıştırılmaması için açıklanmasında yarar vardır. Burada incelediğimiz diğer örnekler gibi kimi zaman omphalos üzerinde, kimi zaman da düz bir zemin üzerinde cepheden ayakta duran çıplak Apollo, sol elinde yay ve ok, sağ elinde ise bir erkek geyiği ön ayağından tutarken resmedilmiş (Fig. 10, 16, 17). Bu sikkelerdeki Apollo, heykeltraş **Kanachos** tarafından **Didyma** Apollo tapınağı için yapılan bronz Apollo **Philesios** heykelini tasvir eder. Ama daha çok Apollo Didymeus veya Didyma Apollosu olarak tanınır. Aynı konu **Miletos** sikkelerinde de görülür ama Tarsus'taki tasvirler çok daha gözüktür.³⁹

Şimdiye kadar gördüğümüz örneklerdeki Apollo'nun ön ayaklarından tuttuğu hayvanların genellikle kurt olduğu kabul edilmiş⁴⁰ ve tanrı da numismatlar tarafından Lykeios – Kurt Tanrı olarak biçimlendirilmiştir. Fakat Hellenistik dönemde bu hayvanların kurt değil, köpek sayıldığı anlaşılıyor çünkü şair **Lycophron**,⁴¹ Mopsos ve Amphilokhos peygamberlere "**Apollo'nun**

³⁸ Ramsay, s. 155. Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz., Robert, 1977, s. 103-104.

³⁹ Bakz., Sear, GIC, 447, 569, 825, 1414, 1754.

⁴⁰ Bakz., Robert, 1977, s. 97. Burada Imhoof-Blumer'in Apollo'nun ön ayaklarından tuttuğu hayvanların geyik, köpek, tazi veya bir başkası değil kurt olduklarını iddia ettiğinden bahsediliyor.

⁴¹ M.Ö. 3. yy, Kalkhisli ama Alexandria'da yaşamış olan Yunan şairi. Cassandra veya Alexandra isimli şiirin yazarıdır. Antik çağlarda trajedilerinin çok tutulduğu söylenir.

iki köpeği" diye hitap eder. Anlaşılan şair, tanrının iki elinde tuttuğu hayvanları peygamberlerle bir tutan popüler bir tanımlamayı kabul etmiştir.⁴²

Bu durumda, Tarsus'ta İmparatorluk döneminde basılan sikkelerde gördüğümüz ve numismatların Lykeios diye tanımladıkları tanrı muhtemelen Apollo'nun yerel söylencelerle birleşmiş, tamamen farklı bir tasviri olarak değerlendirilmelidir. Çünkü diğerleri Tarsus'taki Apollo Lykeios tasvirleri ile tamamen alakasız bir şekilde resmedilmektedir. Ayrıca Lykeios deyimi tekildir ama Tarsus sikkelerindeki tanrı elinde iki kurt tutmaktadır. Maalesef sikkeler dışında Tarsus Apollo Lykeios'unun herhangi bir tasvirine rastlamak zordur. Bu nedenle Tarsus Lykeios kültü ile ilgili tüm bilgi sikkeler üzerinde görülen çeşitli tasvirlerle dayanmak zorundadır.

Şair Lycophron'un bahsettiği peygamberlerden birisi olan Mopsos, Apollo ve Manto'nun oğludur.⁴³ Kadiri yakınlarındaki **Karatepe – Aslan-taş**'ta ele geçen M.Ö. 8.yy'a ait bir yazıtta Geç Hitit kralı **Asativata**, Mopsos soyundan geldiğini söyler.⁴⁴ Amphilokhos ise, Argos'un efsanevi kralı, bir tanrı gibi saygı gören bilici ve iyileştirici kral Amphiarus ve Eriphyle'nin oğludur. Yani her ikisinin de Apollo ile çok yakın bağları vardır.

Söylenceye göre Amphilokhos, kendisi gibi kahin olan Kalkhas,⁴⁵ ve diğer arkadaşları ile Troia savaşından sonra Kolophon'a (İzmir-Değirmendere) gelirler. Oradaki Apollo tapınağını kuran Manto'nun oğlu Mopsos'un konuğu olurlar. Muhtemelen Kalkhas burada ölür⁴⁶ ve daha sonra Mopsos,

---

⁴² Ramsay, s. 151. Maalesef Ramsay, Mopsos ve Amphilokhos'tan Lycophron'un hangi eserinde bahsedildiğini belirtmiyor.

⁴³ Başka bir söylenceye göre babası Giritli Rhaikos'tur. Thebesli ünlü bilici Tiresias'ın (veya Teirsias) kızı olan annesi Manto ise, Thebes, Epigonlar tarafından ele geçirilince, savaş ganimeti olarak Delphi'deki Apollo'ya getirilir. Apollo, kızın Kolophon'da kendisi için bir tapınak kurmasını emreder. Manto orada Mopsos'u doğurur (Encyclopedie van de Mythologie). Farklı bir anlatım için bakz., Erhat, s. 217.

⁴⁴ Tahberer, Kilikia.

⁴⁵ Homeros onun için şöyle der, "Thestor'un oğlu Kalkhas, düş yorumcularının en büyüğü, biliyordu her şeyi, geçmekte olanı, geçmiş geleceği. Phoibos Apollon verdiydi bu hüneri ona...", İlyada I-70.

⁴⁶ Kalkhas kendisinden daha büyük bir bilici görmeden önce ölmeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle Mopsos ile bilicilik sanatı üzerine iddiaya girerler. Kalkhas yakındaki bir incir

Amphilokhos ve diğerleri Kilikia'ya gelir ve burada Mopsuestia, Mopsoukrene ve Mallos ve şehirlerini ve bilicilik merkezlerini kurarlar.⁴⁷

Mopsos ve Amphilokhos tapınağı birlikte yönetiyorlardı. Mallos'taki tapınaklarına kehanet için gelenler, sorularını mumdan bir tablet üzerine yazıp, tapınağın içinde, bir koyun kürkünün üzerinde yatarak geceyi geçirir ve rüyalarında sorularının cevabını alırlardı. Amphilokhos bir yıl süreyle Yunanistan'a döndüğünde Mopsos tapınağı tek başına yönetmeye başladı. Amphilokhos geri döndüğünde tapınak üzerinde hak iddia etmesi neticesinde aralarında çıkan kavgada birbirlerini öldürdüler. Mezarları birbirini görmeyen uzak yerlere yapıldı.⁴⁸

Bilicilik büyük gelir getiren bir işi ve Amphilokhos ve Mopsos gibi bilicilerin ne kadar başarılı olduklarını anlatan çeşitli hikayeler uydurulmuştur. **Plutarch**'ın (c. M.S. 45-120) kahinler hakkındaki diyaloguna katılanlardan birisi olan **Demetrius**, Amphilokhos ve Mopsos'un kehanet merkezini ziyaret eder ve aşağıdaki hikayeyi anlatır:

Kilikia'nın hükümdarı bir keresinde dini konularda şüpheye düşmüş. Sanırım biraz kuşkucu, her konuda kendini beğenmiş ve küstah birisiymiş. Yakınında doğal bilimler konusunda eğitilmiş Epikurlu birisi varmış ve kehanetçilere aşığılایıcı bir gözle bakarmış. Bir gün sanki düşman bir ülkeye casus gönderir-

---

ağacında ne kadar incir olduğunu bilmesini ister Mopsos'tan. Mopsos, ağaçta on bin adet incir olduğunu ve ağırlığının bir medimnos çektiğini ama bir fazla incir olduğunu söyler ve cevabın doğru olduğu ortaya çıkar. Bu sefer Mopsos rakibine oradaki dişi domuzun rahminde kaç yavru bulunduğunu sorar. Kalkhas sekiz deyince Mopsos gülümser ve "Kalkhas senin kehanetin benim ki kadar, yani Apollo ve Manto'nun oğlu, keskin görüşlü Mopsos kadar doğru değil. Ben domuzun rahminde biri dişi olmak üzere üç yavru olduğunu söylüyorum." Ertesi gün bu kehanetin doğruluğu ortaya çıktığında Kalkhas üzüntüden ölür. Strabon, XIV, I, 27. (Çeşitli kaynaklarda bu söylencenin de bir çok farklı anlatımına rastlamak mümkündür. Doğal olarak her kaynaktan farklı olaylarda geçen nesnelere için farklı sayılar verilmekle birlikte genel olarak sonuçlar birbirinin benzeridir. Bu arada Kalkhas'ın ölüm yeri konusunda da çelişkili bilgiler vardır. Kimilerine göre Pamphylia'da, kimilerine göre de daha oraya varmadan ölmüştür. Bu konudaki tartışmalar için bakz., F. Işık – Pamfilya Ve Anadolu Gerçeği, ADALYA, I, 1996, s.23-35).

⁴⁷ Strabon, XIV, V, 16.

⁴⁸ Strabon, XIV, V, 16.

mişçesine, Mopsos'un tapınağına bir adam göndermiş. Adama, içine bir soru yazdığı, mühürlü bir tablet vermiş. Başka hiç kimse içinde ne olduğunu bilmiyormuş. Adam, gelenek olduğu üzere geceyi kutsal yapıda geçirmiş ve uyumuş. Sabah uyandığında şu rüyayı anlatmış: Yanında güzel bir adam belirdi ve sadece bir kelime söyledi: Siyah. Sonra hiç bir şey söylemeden gitti. Bu olağanüstü garip hikaye herkesi ziyadesiyle şaşırtmış. Fakat bunu duyan ve hayrete düşen hükümdar hemen secdeye kapanmış. Sonra tableti açıp yazdığı soruyu göstermiş: "Sana siyah mı yoksa beyaz bir boğa kurban edeyim?" Bunun üzerine Epikurlu şaşkına dönmüş ve hükümdar kurbanını peygambere sunmuş. Ondan sonra da yaşadığı sürece Mopsos'a saygılı olmuş.⁴⁹

Şehir devleti geleneğinin bir sonucu olarak birbirine uzak yakın birçok şehir arasında büyük bir çekişme ve yarış vardı ve Roma imparatorluk döneminde bu yarış inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Her şehir bir diğerinden ne kadar üstün ve ileri olduğunu göstermek için her türlü yola başvurmaya hazırdı. Kilikia'da da Tarsus, Mallos, Aigeai, Adana, Mopsuestia ve Anazarbos gibi şehirler arasında müthiş bir üstünlük yarışı vardı.

Sikkelere de yansıyan bu çekişmenin neticesinde bölgenin en büyük ve önemli şehri olan Tarsos, AMK⁵⁰ ve Metropolis unvanlarını almıştı. Daha sonra Anazarbos da bu unvanları alıp, üstüne ENΔOΞOΣ⁵¹ unvanını da ekleyerek prestij kazanmıştı. Eyaletin üçüncü büyük şehri olarak Aigeai'nin son derece ilgi çeken bir Asklepios tapınağı vardı.⁵² Buna karşılık Mallos, bilici Amphilokhos'u şehrin efsanevi kurucusu olarak gösteren sikkeler basıyor⁵³ ve sadece Mallos şehrine özgü Athena Magarsis tapınağının reklamını yapıyordu. Mopsuestia ise Mopsos'un kehanet yeri olduğunu ispat etmek

⁴⁹ <http://www.goddess.org/vortices/notes/mopsus.html>

⁵⁰ İlk, En büyük, En Güzel.

⁵¹ Ünlü, meşhur; şanlı şerefli, muhteşem.

⁵² Tahberer, Antik Kilikia Numismatiğinde Asklepios, yayına hazır.

⁵³ Lejantlarında Amphilokhos'tan tanrı olarak bahsedilen sikkeler için bkz., SNG Levante 1283, 1285, 1296. Ayrıca bir çok sikkenin erka yüz konusu da Amphilokhos tasvirleridir, bkz., SNG Paris 1931, 1933.

istercesine sikkelerinde sık sık tripod veya yanar bir sunak tasviri kullanıyordu.⁵⁴

Suriye ile Anadolu'nun iç kesimlerini birbirine bağlayan ana yol üzerinde buldukları için gerek ticaret gerek askeri gerekse de dini inanç ve tedavi amacıyla, bu şehirlere sayısız ziyaretçi geliyordu. Tapınağı ziyaret eden insanlar için sunu malzemeleri, tanrı heykelcikleri, sunu çelenkleri ve adak hayvanları satışı önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu. Ayrıca tapınakta yapılan tedavi ve kehanetlerden de para kazanılıyordu. Bu nedenle o günlerde elden ele dolaşan ve bir çeşit broşür niteliği taşıyan sikkelerde şehrin bu kadar değerli özelliklerinin yer alması son derece doğaldı. Yaygın medyanın bulunmadığı bir ortamda ve şehirler arasında büyük bir ekonomik ve sosyal prestij yarışı varken, şehirler kendilerine özgü niteliklerini yoğun bir şekilde sikkelerinde anlatmaya çalışıyorlardı.⁵⁵

Sonuç olarak, yukarıda anlatılanlara göre Amphilokhos ve Mopsos o zamanki dünyanın en önemli kahinleriydiler ve onların tapınağına sahip olan Mallos ve Mopsuestia gibi şehirler bölgede üstünlük sağlıyorlardı. Kilikia'nın diğer önemli şehri Aigeai'daki Asklepios tapınağı da emsalsiz bir sağlık hizmeti sunduğu için ilgi görüyordu.

İki kurdu veya köpeği ön ayaklarından tutan ve gelecekte haber verebilen Bilici Tanrı Apollo'nun şehre mal edilmesi sayesinde Tarsus etrafındaki şehirlerin bütün özelliklerine rakip olacak ve hatta onlardan üste çıkabilecek bir kehanet ve sağlık merkezine kavuşmuş olacaktı. Çünkü Apollo öncelikle iyileştirici güçleri nedeniyle sağlık sanatını insanlara ilk öğreten tanrı olarak Aigeai'daki Asklepeion'a rakip olacaktı. Zaten Asklepios sonradan tanrısallaştırılmış, birinci derecede asil olmayan bir tanrıydı. Tarsus Apollo'sunun, Şair Lycophron tarafından Apollo'nun köpekleri olarak küçümsenen Amphilokhos ve Mopsos üzerindeki hakimiyetini ifade eden tasviri sayesinde de Mopsuestia ve Mallos'a üstünlük kurmuş olacak ve böylece bölgenin ilk, en büyük ve en güzel şehri olma özelliğini devam ettirebilecekti. Zaten sadece bilici peygamberler olarak Mopsos ve Amphilochos'un Zeus'tan sonraki en önemli tanrı olan Apollo'ya rakip olmaları düşünülemezdi bile.

⁵⁴ Yanar sunak ve tripod konulu sikkeler için bkz., SNG Levante 1299-1231, 1303-1313, 1354 ve SNG Paris 1982, 1993.

⁵⁵ Tahberer, Asklepios.

Tarsus'taki imparatorluk dönemi Lykeios olarak adlandırılabilir bir Apollo kültü için hiç bir sikke ve antik kaynakta herhangi bir açıklama yoktur. Muhtemelen tavsiyeleri ile Yunanistan'da başlayan ve denizleri geçerek, Kilikia'ya uzanan göçün rehberi olan Ionia Apollosu, Anadolu geleneklerine göre arındırma, iyileştirme ve gelecekte haber verme güçleri olan Tarsus'un yerli bir tanrısı ile özdeşleştirilmiştir.⁵⁶

Bu durumda Tarsus Apollosunu Lykeios sıfatının gerçekten modern dönemlerde yapılmış bir yakıştırma olduğu anlaşılıyor. Apollo'nun ayaklarından tuttuğu ve mantığa uygun olarak ölümlü biliciler Amphilokhos ve Mopsos ile özdeşleştirilen hayvanların kurt değil köpek olduğunu, Fig. 8, 12 ve 13'teki sikkelerde görülen ve İonialılar tarafından Apollo için sıkça kullanılan ΠΑΤΡΩΟΣ yani "**tanrıların, ataların babası**" unvanının da açıkça gösterdiği gibi burada tanıtmaya çalıştığımız kült, Amphilokhos ve Mopsos'un da atası sayılan Apollo Patroos kültürüdür.⁵⁷

Şehirlerin övünç ve gelir kaynağı olan tapınaklar hem sunulan armağanlar hem de verilen hizmet karşılığı alınan ücretlerle zengin yerlerdi. Bu nedenle çeşitli dönemlerde soyulmuş veya talan edilmişlerdir. Maalesef Tarsus'ta ki tapınakların akıbeti konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Büyük bir ihtimalle M.Ö.4. yy'ın başında Hıristiyanlık Roma İmparatorluğunun resmi dini olunca, Pagan tapınaklarının akıbetine uğrayıp ya bir kiliseye dönüştürülmüş ya da tamamen yıkılmıştır. İlk, en büyük, en güzel unvanlı Tarsus'un tarihi ihtişamını ortaya çıkaracak arkeolojik kazıların gerekliliğini bu vesileyle vurgulamak gerekir.

---

⁵⁶ Ramsay, s. 151, 152.

⁵⁷ Bkz., Head, 1911, s. 733'te de Lykeios yanında Patroos seçenek olarak veriliyor.

KAYNAKÇA

- Boardman, J.**, Greek Sculpture the Late Classical Period, London 1995.
- Dio Chrysostom**, Discourses 31- 36, Transl. J. W. Cohoon and H. L. Crosby, London 1995.
- Erhat, A.**, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul 1978.
- Halikarnas Balıkcısı**, Anadolu Tanrıları, Ankara, 1983.
- Hamilton, E.**, Mythology, Boston 1942. s. 29-31, 411-413, 426-427.
- Head, V. B.**, Historia Numorum, Amsterdam 1991 reprint of the Edition Oxford 1911.
- Hill, G. F.**, 1900, BMC Lycaonia, Isauria and Cilicia, London.
- Homeros**, 1998, İlyada, (Çev: A.Erhat- A.Kadir), İstanbul.
- Jones, J. M.**, A Dictionary of Ancient Greek Coins, London 1986.
- Plato**, Devlet, Çev. S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz, İstanbul 1985.
- Ramsay, W. M.**, The Cities of St. Paul, London MCMVII.
- Robert, L.**, Deux Inscriptions de Tarse et d'Argos, Documents d'Asie Mineure, 1977.
- Sear, D.**, Greek Coins and Their Values, London 1978.
- Sear, D.**, Greek Imperial Coins, London 1995.
- SNG Berry**, The Burton Y. Berry Collection, Part II, Magarsis to Egypte, New York 1962.
- SNG Copenhagen**, Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum 1956.
- SNG Deutschland**, Sammlung Hans von.Aulock, Kilikien, Berlin 1966.
- SNG France 2 Cilicie**, Paris 1993.
- SNG Switzerland I Cilicia, Levante**, Berne 1986.
- SNG Switzerland I Cilicia**, Supplement 1, Zürich 1993.
- Strabon**, 1987, Coğrafya Anadolu (Kitap:XII,XIII,XIV), İstanbul.
- Şahin, S.**, Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna, ADALYA, Antalya 1996.
- Tahberer, B.**, Antik Kilikia Sikkeleri, Yayına hazır.
- Tahberer, B.**, Antik Kilikia Numismatiğinde Asklepios, Yayına hazır.
- Tahberer, B.**, "Some Unpublished and Rare Coins from Ancient Cilicia", The Celator, 17/9/2001
- Ziegler, R.**, 1988, Münzen Kilikiens aus kleineren deutschen Sammlungen, München.

KATALOG

Hadrianus Dönemi 98 - 117

Meşe yapraklı taç giyen Herakles başı sağa, arkada labut; **AΔPIANHX TAPXEΩN. P.** Ayakta sola duran Perseus harpe ve iki-kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos heykelciği tutuyor, ayaklarının dibinde boğaya saldıran aslan; **MEHTPOΠOΛEΩX; BOHΘOY.**

1- AE 14,01 gm - 29mm - SNG P 1437

Faustina II (M. Aurelius'un Eşi 161-180)

İmparatoriçenin büstü sola; **ΦAYXTEINA XEBAXTH. P.** İki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **AΔPIANHX TAPXOY MHTPOΠOΛEΩX**

2- AE 19.98gm - 31mm - SNG P 1454

Septimius Severus 193-211

İmparatorun büstü sağa; **AYT KAI A XEΠ XEYHPOX ΠEP ΠΠΛ. P.** Perseus harpe ve sunak üzerinde phiale tutuyor, solda yarım sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos heykeli; **AΔPI XEYHPIANHX TAPXOY MHTPOΠOΛEΩX ΓB.**

3- AE 74.63gm - 48mm - SNG L 1024

İmparatorun büstü sağa; **ΑΥΤ ΚΑΙ Λ ΧΕΠ
ΧΕΥΗΡΟΧ ΠΕΡ ΠΠΛ Ρ.** Perseus harpe ve
sunak üzerinde phiale tutuyor, solda yarım
sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan
Apollo Patroos heykeli; **ΑΔΡΙ ΧΕΥΗΡΙΑΝΗΧ
ΤΑΡΧΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΧ ΓΒ.**

4- AE 26gm - 37mm - SNG P 1478

Caracalla 198-217

İmparatorun defne çelenkli büstü sağa; **ΑΥΤ
ΚΑΙ Μ ΑΥΡ ΧΕΥΗΡΟΧ ΑΝΤΟΝΕΙΝΟΧ ΧΕΡ
ΠΠΛ Ρ.** ←ki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo
Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta
duruyor; **ΑΝΤΩΝΙΑΝΗ ΧΕΥΗΡ ΑΔΡ ΜΗΤΡΟ
ΤΑΡΧΟΥ ΑΜΚ ΓΒ.**

5- AE 20.72gm - 33mm - SNG 6012 von Aulock

Demiourgos tacı ve elbisesi giyen im-
paratorun büstü sağa; **ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡ
ΧΕΥΗΡΟΧ ΑΝΤΟΝΕΙΝΟΧ ΧΕΡ ΠΠΛ Ρ.** Ayak-
ta sola duran togalı (demiourgos kıyafetli?)
Caracalla sunak üzerinde phiale tutuyor, solda iki
kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos
omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor;
**ΑΝΤΩΝΙΑΝΗ ΧΕΥΗΡ ΑΔΡΙ ΤΑΡΧΟΥ
ΑΜΚ.**

6- AE 19.56gm - 34mm - SNG P 1540

Elagabalus 218-222

İmparatorun defne taçlı büstü sağa; **AYT KAI M AYP XEYHPOX ANTONEINOX. P.** İki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor, her iki tarafında birer yıldız; **TAPXOY MHTPO.**

7- AE 8.08gm - 26mm - SNG L 1082

Severus Alexander 222-235

İmparatorun defne taçlı büstü sağa; **AYT KAIM AYP AΛEEANΔPOX**

XEB IIII P. Hörgüçlü boğa girlandlı sunak önünde oturuyor, sunağın arkasında iki figür (imparator ve imparatoriçe ?), arkada uzun sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos, solda Demeter kült heykeline doğru uzanıyor, sağda Perseus harpe ve sunak üzerinde phiale tutuyor; **AΛEEAN ANTONI XEYH AΔPIA**

MHTPO MHTPO TAPXEΩN AMK ΓB ΠATPΩOX.

8- AE 48.51gm - 43mm - SNG L 1087

İmparatorun defne taçlı, kalkan ve mızraklı büstü sola; **AY K... ..ANΔPOX IIII P.** İki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **AΔP XEOYH AΛEE... [MH]TP TAPXOAMK ΓB.**

9- AE 24.77gm - 37mm - SNG L 1088

İmparatorun defne taçlı, üzeri sunak ve ağaç yanında sola oturan, mızrağına yaslanan ve önündeki vazoya taş atan Athena; arkasında sağa uzanan ve cornucopiae tutan nehir tanrısı süslü kalkan ve mızraklı büstü sola; **AYT K XEOYH-POX AΛEΞANΔPOX ΠΙΛ P.** Sol elinde yay, sağ elinde bir kurdu sol ön ayağından tutan Didyma Apollosu cepheden ayakta duruyor; **ΑΔΡ XEOYH AΛEΞ ΜΗΤΡ ΤΑΡΧ ΑΜΚ ΓΒ .**

10- AE 26.52gm - 36mm - SNG P 1575

İmparatorun defne taçlı, üzeri sunak ve ağaç yanında sola oturan, mızrağına yaslanan ve önündeki vazoya taş atan Athena; arkasında sağa uzanan ve cornucopiae tutan nehir tanrısı süslü kalkan ve mızraklı büstü sola; **AY K XEOYH-POX AΛEΞANΔPOX ΠΙΛ P.** Tepesinde Nike bulunan iki sütunlu tapınat içinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; sağda Nike ayakta duruyor, başının üzerinde AMK ve üç imparator başı ile süslü Kilikarch çelengi tutuyor; **ΑΔΡΙΑ XEOYH AΛEΞΑ ΜΗΤΡ ΤΑΡΧΟ ΓΒ.**

11- AE 26.48 gm - 36mm - SNG L Sup. 275

İmparatorun defne taçlı büstü sağa; **AYT K M AYP AΛEΞANΔPOX XEB ΠΙΛ P.** Solda ayakta sağa duran Perseus bir elinde harpe, yukarıya kaldırdığı diğer elinde, iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos heykelciği tutuyor; karşısında bir sopanın ucunda tuttuğu balıkları taşıyan balıkçı ?; **AΛEΞANΔPIANΩN AΔ... ΠΑΤΡΩOX AMK ΓΒ.**

12- AE 28.18 gm - 36mm - SNG P 1574

İmparatorun defne taçlı büstü sağa; **AYT K M AYP AΛEΞANΔPOX XEB ΠΠΛ P.** Hörgüçlü boğa gırlanlı sunak önünde oturuyor, sunağın arkasında iki figür (imparator ve imparatoriçe ?), arkada uzun sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos, solda Demeter elindeki meşaleyi kült heykeline doğru uzatıyor, sağda Perseus harpe ve sunak üzerinde phiale tutuyor; **AΛEΞAN ANTΩNI XEYH AΔPIA MHTPO TAPXEΩN AMK ΓB ΠATPΩOX.**

13- AE 23.57 gm - 38mm - SNG P 1573

Maximinus 235-238

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AYT K Γ IOY OYH MAΞIMEINOX XE ΠΠΛ P.** İki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **TAPXOY THX MHTPOΠIOAE@ AMK ΓB.**

14- AE 19.31gm - 37mm - SNG L 1099

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AYT K Γ IOY OYH MAΞIMEINOX XE ΠΠΛ P.** İki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **TAPXOY THX MHTPOΠIOAE@ AMK ΓB.**

15- AE 23.57 gm - 37mm - SNG P 1590

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AYT K Γ IOY OYH MAΞIMEINOX XE ΠΠΛ P.** Sol elinde yay, sağ elinde bir kurdu ön ayaklarından tutan Didyma Apollosu omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **TAPXOY [THX M]HTPOΠOΛE AMK ΓB.**

16- AE 24.51 gm - 34mm - SNG P 1591

Balbinus 238

İmparatorun defne taçlı büstü sağa; **AYT KEX KAI BAΛBEINOX XEB ΠΠΛ P.** Sol elinde yay ve ok, sağ elinde bir kurdu ön ayaklarından tutan Didyma Apollosu omphalos üzerinde cepheden ayakta duruyor; **TAPXOY MHTPOΠOΛEΩX AMK ΓB.**

17- AE 25.83gm - 35mm - SNG L 1110

III. Gordianus 238-244

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AYT K ANT ΓOPΔINOX XEB ΠΠΛ P.** Hörgüçlü boğa girlandlı sunak önünde oturuyor, sunağın arkasında iki figür (imparator ve imparatoriçe ?), arkada uzun sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos, solda Demeter kült heykeline doğru uzanıyor, sağda Perseus harpe ve sunak üzerinde phiale tutuyor; **TAPXOY MHTPOΠOΛEΩX AMK ΓB.**

18- AE 26.34gm - 34mm - SNG L Sup. 283

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AYT K ANT ΓΟΡΑΙΝΟΧ ΧΕΒ ΙΙΙΛ Ρ.** Solda ayakta sağa duran Perseus bir elinde harpe, yukarıya kaldırdığı diğer elinde, iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos heykelciği tutuyor; karşısında bir sopanın ucunda sepet ve tuttuğu balıkları taşıyan balıkçı ?; **ΤΑΡΧΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΧ ΑΜΚ ΓΒ.**

19- AE 30.32gm - 38mm - SNG L Sup. 288

Traianus Decius 249-251

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AY KE Γ ΜΕΧ ΚΟΥ ΔΕΚΙΟΥ ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΕΥ ΕΥ ΧΕΒ ΙΙΙΛ Ρ.** Hörgüçlü boğa gırlanlı sunak önünde oturuyor, sunağın arkasında kalkan ve mızrak tutan figür (imparator ?), arkada uzun sütun üzerinde iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos, solda Demeter iki elindeki meşaleleri kült heykeline doğru uzatıyor, sağda Perseus gorgoneion, harpe ve sunak üzerinde phiale tutuyor; **ΤΑΡΧΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΧ ΑΜΚ ΓΒ.**

20- AE 18.59gm - 33mm - SNG L 1165

Trebonianus Gallus 251-253

İmparatorun şua taçlı büstü sağa; **AY ΚΑΙ Γ ΟΥΙΒΙΟΝ ΤΡΙΒΟ ΓΑΛΛΟΝ ΙΙΙΛ Ρ.** Ayakta sola duran Perseus harpe ve iki kurdu ön ayaklarından tutan Apollo Patroos heykelciği tutuyor; **ΤΑΡΧΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΧ ΑΜΚ ΓΒ.**

21- AE 16.55gm - 31mm - SNG L 1176